

TÓTH SÁNDOR 1987: Kabarak és fekete magyarok. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 84. Szeged, 23–9.

VÁCZY PÉTER 1938: Gyula és Ajtony. Szentpétery emlékkönyv. Bp., 475–506.

VÁCZY PÉTER 1940: A hunok Európában: Attila és hunjai. Szerk. NÉMETH GYULA. Bp., 61–142.

VERES PÉTER 1976: Duális osztályozó rendszerek. Ethnographia. 87: 348–58.

KLIMA LÁSZLÓ

Kódexneveink

A név azonosító funkciójának hangsúlyozása – és mindennapos gyakorlása – közben nem feledkezünk-e meg túlságosan könnyen a névadási aktus fontosságáról? A "használat" nem vezet-e oda, hogy a névadás indítékainak a keresése háttérbe szorul, vagy föl sem merül? A motiváció elhalványodása – sajátos módon – akkor válik különösen feltűnővé, amikor a név eredetére – a NySz. bevezetőjével szólva – "a legcsekélyebb eszmélkedés rávezet" (XV). Kódexneveink igen nagy hányadáról ez elmondható. A róluk való gondolkodás (a nevek "megelevenítése") nemcsak arra adhat alkalmat, hogy egy eddig kevésbé vizsgált névcsoport eredetbeli rétegeit föltérképezzük. Talán még vonzóbb az a távlat, ami a nevek m ö g ö t t fölsejlik: váratlanul föltáruulhat a "könyv sorsá"-nak egy-egy olyan mozzanata, amely a magyar történelem és művelődéstörténet tágabb összefüggéseibe is bevilágít.

Név vagy cím? A kódexekkel kapcsolatban helyesebbnek látszik a tágabb és rugalmasabb "név" terminus használata. Saját korukból származó címük legtöbbször nincs is (egész kivételes a Krisztina-legenda latin nyelvű címlapja: "Legenda sanctae Christine uirginis et martiris", vö. RMKód. 7 [1988]: 60); legfeljebb "incipit" jellegű témamegjelölés, mely már alkalmas lehet címszerű elemek kiválására: ApMélt. 1: "Vrnak neuebeh kezdetyk egh *konwetézeh* az zent apostoloknak meltosagokrol: es dóczosegekröl"; a leggyakoribb azonban az az eset, amikor az előkerülő, illetőleg a köztudatba bekerülő XV–XVI. századi kéziratos magyar könyvnek eleinte semmiféle neve vagy címe nincs: nevet kell neki adni. Az első híradásban a név kérdése többnyire fel sem merül: HORVÁTH ISTVÁN 1836-ban "még egy másik magyar kéziratot" említ (vö. Nytár. 6: XII. 1.) – ennek a neve később Kazinczy-kódex lesz. Az állandósuló megjelölések igen gyakran a műfajra utalnak: "Magyar Imádságos Könyv", "Egyházi vegyeskönyv" (később Winkler-kódex, vö. CodHung. 9 [1988]: 19). Az effajta elnevezések azonban annál kevésbé lehetnek megkülönböztető értékűek, minél több hasonló emlék került elő. Találkozunk olyan, megszilárdulóban levő elemekkel is, melyek – a motiváció azonossága alapján – több kéziraatra egyaránt ráillenek: egy darabig "Nagyszombati" nemcsak a ma is így ismert, hanem az Érdy-kódex is (vö. Nytár. 6: XII. 1.). Ilyen körülmények között a már említett azonosító funkciónak érvényt kellett szerezni. TOLDY FERENCÉ az érdem, hogy az ingadozásokat

kiküszöbölte, a névvel még nem rendelkező kódexeknek nevet adott, s ezzel a használat szabályait rögzítette. A magyar nemzeti irodalom c. munkájának idevágó fejezete (Pest, 1851. 2: 65–82) nemcsak a teljességre törekvő számbavétel és leírás, hanem a megnevezés szempontjából is úttörő jelentőségű.

Az alábbiakban kódexneveink eredetbeli rétegeit vázolom fel, a ma élő anyag alapján. Az utóbbi megszorítás azért szükséges, mert elképzelhető olyan tárgyalásmód is, mely a főt már jelzett folyamatot az egyes kódexek felbukkanásától kezdve követné nyomon: a kéziratból, s nem a névből kiindulva; a múltból haladva a jelen felé. E csábító, de igen szövevényes "deszcendens" módszert most félretéve a múltba való leszállás "aszccendens" módját választom, bízva abban, hogy a forrásvidékek így is megközelíthetők.

Eredet tekintetében a következő három fő csoport rajzolódik ki:

A) Tartalomra utaló nevek. Domonkos-kódex, Könyvecse (néha hosszabb, teljesebb formában, mely a rövidítésben is tükröződik: ApMélt.), Krisztina-legenda, Margit-legenda, Példák Könyve. – Az, hogy viszonylag kevés elem tartozik ide, korántsem meglepő: kódexeink többsége vegyes tartalmú.

B) Személynévre utaló kódexnevek. Az itt megjelenő több mint 30 elem több jellegzetes altípusba rendeződik; az, hogy melyik név hova sorolható, a kiadások előszava alapján állapítható meg.

a) A korábbi tulajdonos, illetőleg adományozó emlékét őrző nevek. – Kódexnevek helyett beszédesebb lesz itt a személynevek feltüntetése: Batthyányi Ignác erdélyi püspök, Gömör Károly pesti gyógyszerész, Guary és felsőszelestei Guary Miklós földbirtokos, Jordánszky Elek tinnini püspök, Peer Jakab pozsonyi piarista tanár, Piry Cirjék érsekújvári ferences tanár, Simor János esztergomi érsek, Teleki Sámuel erdélyi kancellár, Winkler Mihály gödrei plébános, pécsi címzetes kanonok. – Két esetben nőnek állít emléket egy-egy kódexnév: Lázár Zelmának teljes neve, Dessewffy Virginiának pedig keresztneve alapján. Végül az is előfordul, hogy az egyén mellett a család is hangsúlyt kap (Apor Péter és az Apor család), vagy éppen az kerül a középpontba (Festetics család, Lobkowitz család). – E csoport bizonyos pontokon érintkezik a következővel is; Kulcsár István és Lányi Károly itt is megemlítendő.

b) A kódex felfedezőjére, első ismertetőjére (vagy más, tudományos szempontból közvetlenül hozzá kapcsolódó személyre) utaló nevek. – Lássuk ismét az előbbieket! Birk Károly, a bécsi császári könyvtár igazgatója, Czech János győri polgármester, Érdy János régész, történész, Lányi Károly plébános és tanár, Ponori Thewrewk József régiségbúvár, továbbá a reformkori irodalmi élet több ismert alakja: Döbrentei Gábor, Kriza János, Kulcsár István és Vitkovics Mihály.

c) A régi magyar irodalom kutatóira tisztelettel emlékező nevek. – A következő tudósoknak állítanak emléket: Bod Péter, Cornides Dániel, Horvát István, Kazinczy Ferenc, Sándor István, Weszprémi István. A névadás az első öt esetben TOLDY FERENCTŐL származik.

d) Évfordulókhoz kapcsolódó nevek: József nádor félévszázados kormányzásának tiszteletére kapta nevét a Nádor-kódex; a Jókai-centenáriumot örökíti meg az 1925-ben hazakerült Jókai-kódex.

Az egész névcsoport kapcsán mindössze egy kérdést vetnék fel. Mennyire volt szoros a viszony egy-egy személy és egy-egy kézirat között? Elmondható-e, hogy "önként kínálkozott" a névadás? Egyes esetekre ez jellemző; ha azonban meggondoljuk, hogy Winkler Mihály egymaga három, Czech János két magyar kódexnek volt ajándékozója, Horváth István pedig igen soknak első ismertetője, akkor elsősorban a névadási lehetőségek tág köre és változatos volta tűnik ki.

C) Helynévre utaló kódexek. E típus az emlék előkerülésének, illetőleg őrzésének helyére utal. (Figyelmet érdemel az eddigiektől eltérő írásmód is: Kulcsár-kódex, de Keszthelyi kódex. A különbségtevés gyökere régi keletű, vö. ÓMolv. 246–7 is. TOLDY FERENCNél a kisbetűs írásmód különösen kiemeli a valóságvonatkozás elevevését: "A keszthelyi codex", i. m. 75) – A helynevek sora a következő: Bécs, Debrecen, Érsekújvár, Gyöngyös, Keszthely, Miskolc, München, Nagyszombat, Pozsony, Székelyudvarhely, Tihany.

Közülük háromra fordítanám most a figyelmet, ezek tanúsága ugyanis messze túlmutat egy-egy könyv egyedi történetén. Érsekújvári, Nagyszombati, Pozsonyi Kódex: ezek az elnevezések önmagukban is jelzik a Felvidék különös jelentőségét. Ha – továbbblépve – úgy tesszük fel a kérdést, hogy hasonló emlékeink közül melyek kerültek még elő ezen a vidéken, akkor a sor így bővül: az érsekújvári ferencesek könyvtárában őrződött meg a Czech-kódex és a Thewrewk-kódex is; ugyancsak egy érsekújvári tanár küldte meg az Akadémiának a Piry-hártyát. Nagyszombat nevéhez kapcsolódik – az említettekén kívül – az Érdy- és a Lányi-kódex is. Besztercebányán került elő a (Nyitraszerdahelyre utaló) Domonkos-kódex; Nyitrán – egy nevezetes iskolai dobálózás közben – a Jókai-kódex. Ilyen módon a ránk maradt magyar kódexállománynak mintegy egynegyede felbukkanását tekintve felvidéki eredetű. Ha – még tovább folytatva a nyomozást – arra is figyelünk, hogy a könyv korábbi történetére (főként: tulajdonosaira) vonatkozó megjegyzések (pl.: "Conventus Posoniensis") és egyéb szálak milyen gyakran vezetnek Pozsonyba, s közelebről a pozsonyi klarisszákhöz, akkor be kell látnunk: felsorolni is bajos volna az e körbe tartozó emlékek teljes körét. Valóságos típus rajzolódik ki előttünk, melyet – ha hinni lehet az olvasatnak – rendkívül tömören minősít a Simor-kódex 2. lapjára beírt bejegyzés: "posonika" (RMKód. 6 [1988]).

Hogyan vált Pozsony és Nagyszombat a magyar kódexirodalom gyűjtőhelyévé? E kérdést sokan vizsgálták, s számos kiadvány előszavában találunk rá beható választ (vö.: VOLF: Nytár. 8: XX. 1.; 9: V. 1.; SZABÓ DÉNES, GuaryK. CodHung. 3: XVIII–XIX. 1.; KIRÁLY ILONA, Árpádházi Szent Margit és a sziget. Bp., 1979. 161–3; stb.). Ezért itt csak röviden foglaljuk össze a legfontosabb tényeket. Ismeretes, hogy mind a szigeti domonkosrendi apácák, mind az óbudai klarisszák elmenekültek a török elől. Az előbbieket először Nagyváradra, majd Nagyszombatba, végül 1615-ben a pozsonyi klarisszákhöz költöztek. Ugyanitt találtak már korábban helyet az óbudai klarisszák, s hasonló utat jártak be – Pozsony és Nagyszombat felé menekülve – a premontreiek is.

1782-ben II. József feloszlalt több szerzetesrendet. Ekkor a könyvtárakat és a levéltárakat az állam számára tartották fenn, a rendtagok azonban magukkal vihették személyes tárgyait – így féltve őrzött kéziratok könyveiket is. (Meghökentő, de a

valóság sugallta kérdés: XVIII. századi apácák ezek szerint ómagyar szövegeket is olvastak?) "Így szóródtak szét kódexeink nagy gyűjtőhelyeinek, a pozsonyi és nagyszombati, illetőleg később budai és pesti klarissza kolostoroknak értékes kincsei szerte az országba, mindenfelé, amerre az egykori rendtagok csak laktak" (SZABÓ DÉNES i. m. XIX. 1.)

Kódexneveinkhez visszakanyarodva: a "Pozsonyi Kódex" elnevezés egyetlen emlékünkhöz jelölője; a XVII–XVIII. században azonban kódexeink jelentős hányada pozsonyi volt, pontosabban – történelmi körülmények folytán – azzá vált.

Utolsó megjegyzésünk egy visszatérő kérdéshez kapcsolódik. Ómagyar emlékeink kapcsán mindig felmerül a "mikor, hol, ki írta?" szövevényes kérdésköre. Későbbi korokra nézve sok tanulság származhat abból is, ha megvizsgáljuk: mikor, hol, ki fedezte fel. Esetleg: a névből kiindulva.

KOROMPAY KLÁRA

Nevek szinesztéziája

A szinesztézia különböző érzetterületeket párosító szókapcsolat (metafora, hasonlat, kép); a köznyelvi jelentésváltozások ősi, természetes formája (*harsány színek, szúrós szag*), az irodalomnak pedig jellegzetes stílusesszüköze. Jellemző, hogy lényegére költő mutatott rá először, Baudelaire: "Les parfums, les couleurs et les sons se répondent" (Correspondances). A témakör anyaga és irodalma szinte kimeríthetetlen; jelzéként csak néhány cím: GOMBOCZ Z., Jelentéstan. 1926. 81–5; A m. stilisztika vázlatja. 1985. 92, 97–8; SZATHMÁRI I., A m. stilisztika útja. 1961. 518, 617; Kis magyar stilisztika. Bukarest, 1986. 111–4; P. DOMBI ERZSÉBET, Öt érzék ezer muzsikája. Bukarest, 1974; Uó: Tanulmányok a m. impresszionista stílusról. Bukarest, 1976. 38–44.

Meglepő mégis, hogy a nevekhez kapcsolódó szinesztéziákra még alig figyeltek föl, pedig ezek új oldalról világíthatják meg a kérdést, segítenek föltárni a jelenség lélektani forrásait, és nyomósítják stílusbeli szerepét.

A neveknek általában nincs a közszókhöz hasonló "jelentésük", vagy annak eredete elhomályosult. Legtöbbjüknek azonban – jelölő funkciójuktól és egyedi viselőjüktől elvonatkoztatva is – van sajátos hangulatuk. Játékos próbákkal boncolhatjuk, hogy bizonyos férfi- és női (kereszt)nevek mögött milyen arcot, alakot, egyéniséget érzünk. Az egyéni benyomás gyakran eltérő ugyan, de statisztikailag érvényesülnek határozott vélemény-tendenciák. Valami közös szemlélet, ösztönösen azonos látásmód, megjelenítő sugallat működik, hat tehát bennünk.

Különböféle asszociációk mellett elsősorban a név hangzásának (vagy betűképe vizuális hatásának) van ebben szerepe. Bár nem beszélhetünk a hangok jelentéséről, kétségtelen, hogy – mint GRAMMONT francia fonetikus is kifejti – a hangokban rejlik